

ҚАЗАҚ ҚАЛЖЫҢЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК-ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТИЛЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ ДЕҢГЕЙЛІК ТӘСІЛДЕР

Аина АБДИКАРИМОВА*

Аннотация: Бұл мақалада қазақ қалжыңының мәдени және тілдік мәні, оның коммуникативтік-прагматикалық аспектілері қарастырылады. Қалжың тек көңіл көтеру құралы ғана емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымы мен әлеуметтік құндылықтарын бейнелейтін құрал ретінде талданады. Мақалада деңгейлік тәсілдерді қолдану арқылы қалжыңды оқыту әдістемесі ұсынылып, оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамытуға бағытталған практикалық ұсыныстар беріледі. Сонымен қатар, қалжың мәтіндерін прагматикалық талдаудың рөлі қарастырылған.

Anahtar Kelimeler: қазақ тілі, қалжың мәтіндері, коммуникативтік-прагматикалық.

Level-based Approaches to Teaching Communicative-pragmatic Aspects of Kazakh Humor

Abstract: This article examines the cultural and linguistic significance of Kazakh humor, as well as its communicative-pragmatic aspects. Humor is analyzed not only as a means of entertainment but also as a tool that reflects the worldview and social values of the people. The article proposes a methodology for teaching humor using a level-based approach and provides practical recommendations for developing students' linguistic competence. Additionally, the role of pragmatic analysis of humorous texts is explored.

Key Words: Kazakh language, humorous texts, communicative-pragmatic.

Кіріспе

Қазақ қалжыңы ұлттық мәдениет пен даналықтың өзіндік үйлесімділігін бейнелейтін ерекше құбылыс. Ол ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен өмір салтын сипаттаудың маңызды тәсіліне айналды. Қалжың тек көңіл көтеру құралы емес, сонымен қатар әлеуметтік, мәдени және коммуникативтік нормаларды қалыптастырушы механизм ретінде де танымал.

Коммуникативтік-прагматикалық көзқарас тұрғысынан, қалжыңның сөздік, лексикалық, грамматикалық және стильдік ерекшеліктері оның мәні мен мақсатын терең түсінуге мүмкіндік береді. Қазақ қалжыңының құрылымдық және мазмұндық элементтері адамдар арасындағы қарым-қатынастың нәзік қырларын ашуға көмектеседі. Бұл өз кезегінде қалжыңды тілдік-мәдени құбылыс ретінде зерттеудің маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты – қазақ қалжыңының коммуникативтік-прагматикалық ерекшеліктерін анықтап, оны оқытуда тиімді қолдану үшін деңгейлік тәсілдерді негіздеу. Мұнда қалжыңның ұлттық ерекшеліктерін сипаттау ғана емес, оны қазіргі тіл біліміндегі оқыту әдістемесі тұрғысынан да қарастыру көзделеді.

Зерттеу міндеттері келесідей:

1. Қазақ қалжыңының лексикалық және семантикалық ерекшеліктерін талдау.
2. Коммуникативтік-прагматикалық элементтердің әсерін зерттеу.
3. Қалжыңды оқытуда деңгейлік тәсілдерді қолданудың тиімділігін анықтау.

Қазақ қалжыңының тілдік құрылымы мен әлеуметтік контекстін зерттеу арқылы бұл жұмыс қазақ тілін үйренушілерге мәдени және тілдік құндылықтарды терең түсіндіруге бағытталған. Зерттеу нәтижелері қазақ қалжыңын оқытудағы жаңа әдіс-тәсілдер мен деңгейлік үлгілерді енгізуге негіз болады.

Бұл зерттеу қазақ қалжыңының бірегейлігін тану мен оның тіл үйретудегі рөлін көрсетуге мүмкіндік береді. Мәтінде қарастырылатын материалдар мен әдістер ұлттық мәдениет пен тілді түсіну мен оқытудың жаңа бағыттарын ашады.

* Докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы

Негізгі бөлім

1. Қазақ қалжыңының мәдени және тілдік мәні

Қазақ қалжыңы ұлттық болмыстың айнасы іспеттес. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлер мен құндылықтарды, қазақ халқының дүниетанымын, өмірге көзқарасын көрсетеді. Қалжың – тек күлкінің көзі ғана емес, сонымен қатар ұлттың әлеуметтік және философиялық тұрғыдан ойлау ерекшелігін бейнелейтін құрал.

Бұл туралы Уәлиевтің пікірі ерекше мәнге ие: “Сөз мәдениеті – бұл тек қана дұрыс сөйлеу емес, сонымен қатар қарым-қатынастағы әлеуметтік, прагматикалық және эстетикалық нормаларды сақтау” [1, 45 б.]. Осы орайда қалжыңның астарлы және бейнелі мағыналары халықтың мәдени мұрасын танудың бірден-бір жолы болып табылады. Қалжың арқылы айтылған ойлар тереңдікке ие болып, қарым-қатынастағы эмоционалдық реңкті қалыптастырады.

Сыздық Р. бұл тұрғыда: “Қазақ тілінің байлығы сөздің мағыналық реңктерінде жатыр” [6, 48 б.], – деп көрсеткен. Оның бұл пікірі қалжыңның тілдік және мәдени тұрғыдан ерекше орын алатынын айқындай түседі. Қалжың мәтіндерінің мағыналық қабаттары халықтың мәдениетін, мінез-құлқын, әлеуметтік құндылықтарын бейнелейді.

Байтұрсынұлы А. қазақ тілінің рөлі туралы: “Тіл – адамның ойлау қабілеті мен дүниетанымын көрсететін құрал” [4, 12 б.], – деп атап көрсеткен. Бұл пікір қалжың арқылы қазақ халқының дүниетанымын ашып көрсетуге негіз болады.

Қазақ қалжыңының ерекшеліктерін зерттеу барысында, оның тек көңіл көтеру мақсатында ғана емес, қоғамдағы тәртіпті, әдептілікті және әлеуметтік нормаларды сақтаудағы рөлін түсіну қажет. Мысалы, айтыс пен ақындар арасындағы қалжыңда астарлы сөздер арқылы этикалық нормаларды сақтау міндеті айқын байқалады.

2. Деңгейлік тәсілдер және оқыту тиімділігі

Қалжыңды оқытуда деңгейлік тәсілдерді қолдану – оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді жолы. Бұл әдіс білім алушылардың тілдік қабілеттерін біртіндеп дамытуға мүмкіндік береді. Ахметова мен Әбдіғазыұлы бұл туралы: “Деңгейлеп оқыту әдісі – білім алушылардың тілдік құзыретін біртіндеп қалыптастырудың тиімді тәсілі” [7, 23 б.], – деп атап көрсеткен. Бастапқы деңгей. Оқушыларға қалжыңның қарапайым үлгілерін таныстыру арқылы оның құрылымын түсіндіру қажет. Бұл кезеңде қалжыңның сөздік ерекшеліктері, тура және жанама мағыналары қарастырылады. Орта деңгей. Бұл кезеңде қалжыңның астарлы мағынасын талдау мен оның стилистикалық ерекшеліктерін түсіндіру маңызды. Серғалиев М. атап өткендей: “Тілдің стильдік мүмкіндіктері тек оның грамматикалық құрылымында емес, сонымен бірге ұлттық дүниетанымында жатыр” [5, 78 б.]. Жоғары деңгей. Оқушылардың өз бетімен қалжың құрастыруына мүмкіндік беру арқылы олардың шығармашылық қабілеттері дамытылады. Мұқанов С. бұл туралы: “Қалжың – ұлттық мәдениеттің көркемдік элементі ретінде қарастырылады” [8, 13 б.], – деп көрсеткен

3. Прагматикалық талдау және оның маңызы

Қалжыңды прагматикалық тұрғыдан талдау оның коммуникативтік тиімділігін арттыруға және мәтіннің астарлы мәнін түсінуге көмектеседі. Тілешова Қ. бұл туралы: “Мәтінді прагматикалық талдау оның коммуникативтік тиімділігін анықтайды” [9, 39 б.], – деп тұжырымдаған.

Қалжың мәтіндерінде жиі кездесетін астарлы және жасырын мағыналар оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамытуға және олардың мәдени түсініктерін кеңейтуге ықпал етеді. Мысалы, қазақтың дәстүрлі ортадағы қарым-қатынасында қолданылған қалжың түрлері арқылы ұлттық құндылықтарды насихаттау мүмкіндігі жоғары.

Методология

Зерттеу қазақ қалжыңының коммуникативтік-прагматикалық ерекшеліктерін анықтауға, оны оқытуда тиімді деңгейлік тәсілдерді қолдануға бағытталды. Эксперимент мектепте, 60 оқушыларға негізделіп, бірнеше әдісті біріктіру арқылы ұйымдастырылды. 201

Қолданылған әдістер

Салыстырмалы талдау әдісі

Мақсаты: Қазақ мақал-мәтелдерінің ұлттық ерекшеліктерін анықтап, оларды орыс және ағылшын баламаларымен салыстыру арқылы мәдени және әлеуметтік құндылықтарды көрсету.

Мысал: Қазақ мәтелі: "Түйе бойына сеніп жылдан құр қалған" Орыс баламасы: "Не хвались, идя на рать..." Ағылшын баламасы: "Pride comes before a fall"

Коммуникативтік аспект: Мақтаншақтықтың зиянын жеткізу.

Прагматикалық аспект: Тыңдаушыны өз әрекеттерінің нәтижесін ескеруге шақырады.

Эксперименттік әдіс

Мақсаты: Мақал-мәтелдерді үш деңгейлі тәсіл арқылы оқыту тиімділігін анықтау.

Кезеңдер: *Диагностикалық кезең:* Бастапқы деңгейде мақал-мәтелдердің мағынасын түсіну деңгейін бағалау

Оқыту кезеңі: **Бастапқы деңгей:** Мақал-мәтелдердің тура мағынасын түсіндіру. **Орта деңгей:** Астарлы мағынаны талдау. **Жоғары деңгей:** Шығармашылық тапсырмаларды орындау. *Бағалау кезеңі:* Әр деңгейдегі оқушылардың нәтижелерін сараптау.

Контент-талдау әдісі

Мақсаты: Қазақ қалжындарының мәтіндерін прагматикалық тұрғыдан зерттеп, олардың мазмұны мен тәрбиелік рөлін анықтау.

Мысал: "Ет жоқ үйде, кеңес көп" мақалын заманауи тұрғыда түсіндіру.

Прагматикалық аспект: Ұсақ-түйек мәселелерге назар аудармауға үйрету.

Зерттеу нәтижелері

Мақал-мәтелдер арқылы алынған нәтижелер

Қазақ мәтелі	Орыс баламасы	Ағылшын баламасы	Коммуникативтік аспект	Прагматикалық аспект
"Түйе бойына сеніп жылдан құр қалған"	"Не хвались, идя на рать..."	"Pride comes before a fall"	Мақтаншақтықтың зиянын көрсетеді.	Тыңдаушыны өз әрекеттерінің нәтижесіне жауапты болуға шақырады.
"Ет жоқ үйде, кеңес көп"	"Бесіден шыққан соң..."	"Empty vessels make the most noise"	Тұрмыстық жағдайды әзілмен сипаттайды.	Ұсақ-түйек мәселелерге назар аудармауға үндейді.
"Сақалын сыйласаң, ақылын да сыйла"	"Старый друг лучше новых двух"	"Respect comes with wisdom"	Үлкендерді құрметтеудің қажеттілігін көрсетеді.	Тыңдаушыны үлкендердің тәжірибесін бағалауға шақырады.

Эксперимент нәтижелері

1. Диагностикалық кезең

60% оқушы қазақ мақал-мәтелдерінің тура мағынасын түсінді.

40% оқушы астарлы мағынаны анықтауда қиналды.

2. Оқыту кезеңі

Деңгей	Оқушылар саны (%)	Нәтиже
Бастапқы	75%	Мақал-мәтелдердің тура мағынасын түсініп, оларды өз өмірлерімен байланыстырды.
Орта	60%	Астарлы мағынаны талдап, тәрбиелік мәнін талқылауға қабілетті болды.
Жоғары	50%	Заманауи мысалдар құрастырып, қалжың мәтіндерін шығармашылықпен бейімдеді.

Мысал:

"Қойшы көп болса, қой арам өледі" мақалын заманауи тұрғыда бейімдеу:
 "Ұжымда жауапкершілікті бөліспесең, нәтиже шықпайды."

Бағалау кезеңі

Қазақ мақал-мәтелдерінің тәрбиелік мәнін оқушылардың 85%-ы дұрыс түсінді.

Мәдениетаралық ерекшеліктерді оқушылардың 70%-ы анықтады.

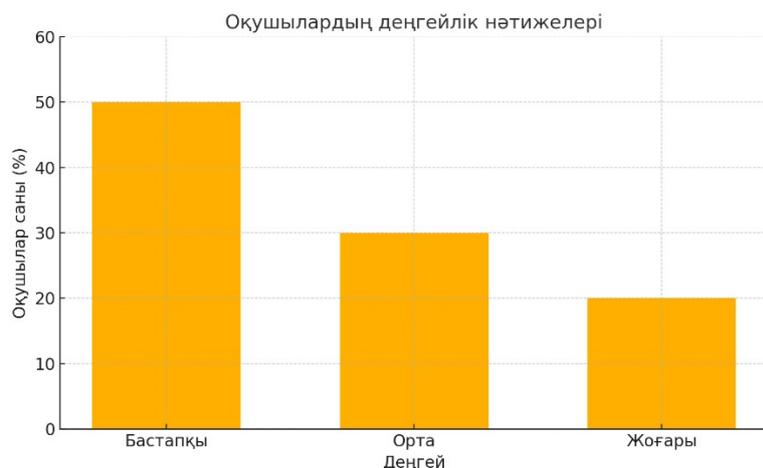
90% оқушы шығармашылық тапсырмалар орындады.

Оқушылардың деңгейлік нәтижелері:

Деңгей	Оқушылар саны (%)
Бастапқы	50%
Орта	30%
Жоғары	20%

Диаграмма:

Бұл диаграмма оқушылардың тапсырмаларды орындау деңгейін көрсетеді.

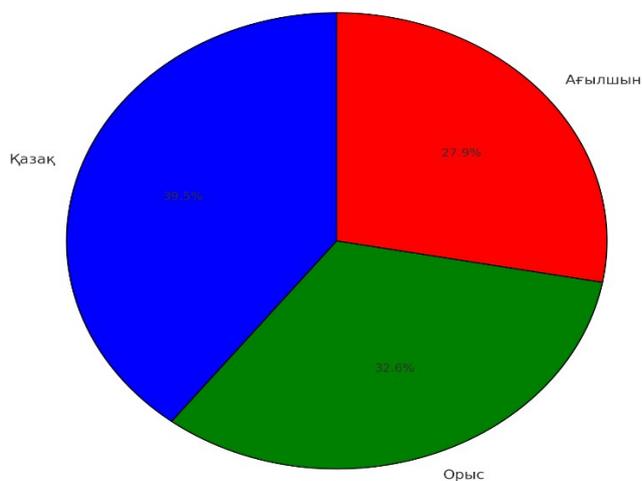
2. Қазақ, орыс және ағылшын мақал-мәтелдерін түсіну деңгейі:

Мәтелдер	Түсіну деңгейі (%)
Қаз	85%
Ор	70%
Ағ	60%

Диаграмма:

Бұл диаграмма қазақ мақал-мәтелдерінің оқушыларға жақын әрі түсінікті екенін көрсетеді.

Қазақ, орыс және ағылшын мақал-мәтелдерін түсіну деңгейі

Зерттеу қазақ қалжыңының ұлттық ерекшеліктерін айқындап, оны оқушыларға мәдени және прагматикалық тұрғыда түсіндіріп жеткізудің тиімділігін дәлелдеді. Эксперимент нәтижелері көрсеткендей:

Қазақ мақал-мәтелдерін мәдениетаралық тұрғыдан оқыту оқушылардың логикалық және сыни ойлау қабілеттерін дамытты.

Прагматикалық ерекшеліктерді заманауи контексте талқылау олардың шығармашылық қабілетін арттырды.

Ұсыныс:

Мақал-мәтелдерді интерактивті түрде оқыту әдістерін дамыту.

Заманауи құралдарды пайдаланып, қазақ қалжыңын мәдениетаралық коммуникацияның құралы ретінде кеңінен қолдану.

Қорытынды

Қазақ қалжыңын оқытуда деңгейлік тәсілдерді қолдану оқыту тиімділігін арттырудың нәтижелі әрі заманауи жолы екендігі дәлелденді. Қалжың – тек тілдік құрал ғана емес, мәдени, әлеуметтік және коммуникативтік нормаларды бейнелейтін күрделі құбылыс. Оның астарлы мағыналарын түсіну және коммуникативтік-прагматикалық ерекшеліктерін талдау оқушылардың тілдік дағдыларын ғана емес, олардың мәдени құзыретін де дамытуға ықпал етеді.

Деңгейлік тәсілдердің тиімділігі олардың жүйелілігінде жатыр. Бастапқы деңгейде қалжыңның құрылымдық және лексикалық ерекшеліктерін түсіндіру арқылы

оқушыларға тілдік негіз қаланады. Орта деңгейде қалжың мәтіндерінің астарлы мәндерін талдау арқылы олардың сыни ойлау қабілеті жетіледі. Ал жоғары деңгейде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін қалжың құрастыруға мүмкіндік беріледі. Бұл тәсіл оқушылардың өздігінен ойлауын, тілдік және мәдени құндылықтарға деген құрметін арттырады.

Мәтін прагматикасын талдау қазақ қалжыңының терең мазмұнын ашуға мүмкіндік береді. Бұл процесс оқушыларға тек мәтіннің тура мағынасын ғана емес, оның астарында жасырылған идеяларды түсінуге де жол ашады. Тұрақты тіркестер мен стильдік ерекшеліктерді түсіну арқылы оқушылар қазақ тілінің байлығын ұғынып, оның қолдану аясын кеңейтуге ынталанады.

Қалжыңды оқытуда деңгейлік тәсілдерді қолданудың тағы бір артықшылығы – оның оқушыларды ұлттық мәдениетті құрметтеуге үйретуінде. Қалжың мәтіндерінде кездесетін тарихи, әлеуметтік және этникалық элементтер оқушыларды ұлттық құндылықтарға жақындатып, олардың мәдениетке деген қызығушылығын арттырады. Осылайша, оқыту процесі тек білім берумен шектелмей, тәрбие құралы ретінде де қызмет етеді.

Бұл зерттеу қазақ қалжыңының коммуникативтік-прагматикалық ерекшеліктерін ашуға бағытталған. Оның нәтижелері қалжыңды оқытудың деңгейлік тәсілдерін әдістемелік құрал ретінде енгізуге, қазақ тілін тереңірек түсінуге және оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіруге жол ашады. Сонымен қатар, бұл тәсілдер ұлттық мәдениетті дәріптеу арқылы ұрпаққа рухани құндылықтарды жеткізудің тиімді құралы бола алады.

Жалпы алғанда, қазақ қалжыңының коммуникативтік-прагматикалық аспектілерін зерттеу мен оны оқыту әдістемесін жетілдіру – болашақта қазақ тілін үйрету мен ұлттық мәдениетті насихаттаудың маңызды бағыттарының бірі болып қала береді.

Пайдаланылған Әдебиеттер

- Уәлиев Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 240 б.
- Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1990. – 680 б.
- Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. – 356 б.
- Байтұрсынұлы А. Тіл - құрал. – Орынбор: Қазмембаспа, 1925. – 126 б.
- Серғалиев М. Қазақ тілінің стильдік ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1981. – 200 б.
- Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 216 б.
- Ахметова Г., Әбдіғазыұлы Б. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2005. – 152 б.
- Мұқанов С. Қазақ ауыз әдебиеті. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1946. – 280 б.
- Тілешова Қ. Қазақ мәтінін прагматикалық талдау. – Астана: Фолиант, 2013. – 144 б.
- Жанұзақов Ә. Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1971. – 272 б.